

REFLEXIVITATEA ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA GRAMATICII RELAȚIONALE

1. Principiile gramaticii relaționale (GR) au fost elaborate de către David Perlmutter și Paul Postal în timpul diasporei chomskiene din anii '70 (Blake 1990, p. 1). La baza acestei teorii stau conceptele fundamentale ale gramaticii tradiționale: noțiunile de *predicat*, *subiect*, *obiect*. Prin reinterpretarea și îmbogățirea acestor noțiuni, gramatica relațională tratează o serie largă de limbi reprezentând grupuri genetice și tipologice diferite din perspectiva unei sintaxe universale. Cu alte cuvinte, GR încearcă să stabilească legi sintactice universale.

Gramatica relațională abordează structura propoziției dintr-o perspectivă multistratată și nonliniară. Setul de relații gramaticale, cum ar fi predicatul (P), subiectul, obiectul direct sau obiectul indirect, cuprinde noțiuni sintactice primare, care nu se definesc în funcție de poziția lor într-o reprezentare liniară sau în funcție de niște relații de dominanță (La Fauci 1988, p. 1-2). Relațiile gramaticale formează o ierarhie după cum urmează:

subiect	obiect direct	obiect indirect	oblic
1	2	3	

Relațiile gramaticale (RG-uri) numite *termeni primari* sunt 1, 2 și 3 (dintre care 1 și 2 sunt termeni *nucleari*), iar relațiile gramaticale nonprimare se constituie într-un set deschis care include relații *oblice*, cum ar fi locativul, temporalul, instrumentalul etc.

Propoziția poate prezenta mai multe niveluri sintactice distincte, numite *straturi*. Astfel, o propoziție *monostratată* este formată dintr-un singur strat sintactic, în timp ce o propoziție *multistratată* se constituie din două sau mai multe niveluri. Elementul purtător al relației predicative este cel care inițializează nominalele ca subiect, obiect sau oblic în stratul inițial, în funcție de valențele sale sintactice (La Fauci 1988, p. 2). Straturile următoare vor reflecta *reevaluări* (*avansări* [advancements] și *retrogradări* [demotions]) sau *construcții cu element expletiv* [dummy constructions] (*ibidem*).

În exemplul [1], în funcție de valența sa sintactică, verbul 'a da', purtător al relației predicative, inițializează nominalele 'Ion' ca subiect, 'inelul' ca obiect

direct și ‘Maria’ ca obiect indirect. La diateza activă propoziția [1] are un predicat notat cu P, un subiect notat cu 1, un obiect direct 2 și un obiect indirect 3.

	1		P	2	3
[1]	Ion	îi	dă	inelul	Mariei.

La diateza pasivă (vezi [2a]) propoziția presupune o reevaluare în cel de-al doilea strat. Obiectul direct inițial avansează la relația de subiect (de la 2 la 1), iar subiectul inițial își pierde statutul de termen primar și este retrogradat la statutul de șomer [chomeur]. Am putea descrie procesul de *intrare în șomaj* a nominalului ‘Ion’ ca pierdere a relației sintactice de subiect, dar nu și a rolului tematic de agent al propoziției. Relația gramaticală de șomer este marcată în diagramele stratale prin Cho sau prin accentul circumflex ^.

	2		3	1
	1		3	Cho
[2a]	Inelul	este dat	Mariei	de către Ion.

Un proces similar are loc în cazul predicatului ‘a da’. Este vorba de modul în care gramatica relațională explică auxilierea. Predicatul P intră în șomaj, în timp ce auxiliarul preia relația predicativă, moștenind și nominalele inițializate de către predicatul precedent (La Fauci 1988, p. 5). În consecință, diagrama stratală [2a] trebuie completată după cum urmează:

	2		P	3	1
	1		P	3	Cho
	1	P	Cho	3	Cho
[2b]	Inelul	este	dat	Mariei	de către Ion.

2. În conformitate cu Blake (1990, p. 72), în gramatica relațională există două tipuri de reflexive: (1) *reflexive nominale* și (2) *mărci reflexive*.

Reflexivele nominale au același statut cu celelalte nominale și suferă inițializarea în stratul inițial, iar reflexivitatea se discută în acest caz în termeni de coreferință și anaforă.

Mărcile reflexive reflectă însă fenomenul de *multiatașament* [multiattachment], care constă în atribuirea a două relații de termen primar (1,2 sau 1,3) aceluiași nominal în același strat. În acest caz reflexivul nu are statut de nominal, ci este o particulă morfologică, nominală sau verbală, care marchează multiatașamentul (La Fauci 1988, p. 7).

2.1. În limba engleză reflexivele sunt de fapt nominale, existând importante contraargumente împotriva tratării lor ca mărci ale multiatașamentului. Propoziția

[3], de exemplu, ridică probleme atunci când se încearcă interpretarea ei prin multiatașament¹.

	1,2	P	
	1	P	2
	1	P	Obl
[3a]	John	thinks	about himself.
	John	gândește	despre sine
	‘John	se gândește	la sine’.
	1,Obl	P	
	1	P	Obl
[3b]	John	thinks	about himself.

[3a] și [3b] sunt două diagrame relaționale care interpretează reflexivul ca marcă a multiatașamentului, însă nici una dintre ele nu este acceptabilă în GR. Prima, care prezintă un multiatașament (1,2) în stratul inițial și o retrogradare de la 2 la oblic în stratul final, încalcă *Legea oblicelor* [The Oblique Law], care prevede ca toate oblicele să fie inițializate ca oblice în stratul inițial²; în consecință, o retrogradare de la 2 la oblic nu este posibilă. Nici cea de-a doua diagramă relațională nu este acceptabilă, un multiatașament (1, oblic) nefiind posibil în GR, deoarece oblicul nu este un termen primar. Prin urmare, nu se poate vorbi de un multiatașament în propoziția [3], deoarece reflexivul trebuie inițializat ca oblic în stratul inițial, fiind așadar tratat ca un nominal și nu ca o marcă a multiatașamentului, așa cum reiese din diagrama relațională corectă [3c]:

	1	P	Obl
[3c]	John	thinks	about himself.

Din punct de vedere semantic reflexivitatea propoziției [3] se discută așadar în termeni de coreferință și anaforă.

2.2. În limba română, ca de altfel în toate limbile romanice, reflexivitatea este o problemă legată de marcarea multiatașamentului în morfologia verbului.

	1,2	P	Loc
	1	P	Loc
[4]	Ion	se privește	în oglindă.
		reflexiv Ac.	

Marca reflexivă ‘se’ nu este purtătoare a nici unei relații gramaticale, și, după cum argumentează Carol Rosen referitor la reflexivul ‘*si*’ din limba italiană, aceasta nu are nici natură referențială, nici nominală, ci este o marcă ce semnalează multiatașamentul (1984, p. 45), chiar dacă se declină după persoană și număr.

¹ Demonstrația este luată din Blake 1990, p. 73.

² Legea oblicelor: „Fiecare arc oblic este un arc inițial” (Perlmutter & Postal 1984).

Singurul reflexiv în limba română care ar putea fi considerat un nominal și nu o marcă a multiatașamentului este forma accentuată ‘pe sine’ (reflexiv + morfem al acuzativului ‘pe’) sau ‘sieși’ (reflexiv în dativ).

	1,2	P		Loc
[5]	1 Ion	P se recunoaște reflexiv Ac.	2 pe sine morfem Ac. reflexiv	Loc în oglindă.
	1,3 1	P P	3	2 2
[6]	1 Ion	P își face reflexiv D.	3 sieși reflexiv D.	2 o prăjitură.

Reflexivele ‘pe sine’ și ‘sieși’ nu pot fi inițializate ca relații de tip obiect 2, respectiv 3, în stratul inițial din cauza multiatașamentului marcat de mărcile reflexive ‘se’ sau ‘își’, care ne semnalează că nominalul ‘Ion’ este purtătorul atât al relației de subiect, cât și al celei de obiect în stratul inițial, iar conform *Legii unicității în strat* [Sratul Uniqueness Law], două nominale distincte nu pot fi purtătoare ale aceleiași relații în cadrul aceluiasi strat³. Astfel, ‘pe sine’ sau ‘sieși’ sunt inițializate în cel de-al doilea strat, în timp ce nominalul ‘Ion’ cedează relația de tip obiect în favoarea formelor accentuate. În consecință, nefiind inițializate în stratul inițial, ‘pe sine’ și ‘sieși’ nu pot fi considerate reflexive nominale.

2.2.1. [4], [5] și [6] sunt *reflexive propriu-zise* [true reflexives], deoarece prezintă atât reflexivitate semantică, cât și gramaticală. Fiind reflexive din punct de vedere semantic, multiatașamentul apare în stratul inițial. (Rolurile semantice se dovedesc a fi corelate cu relațiile gramaticale inițiale (Rosen 1984, p. 7), iar în cazul reflexivității putem chiar vorbi de un homomorfism strict, reflexivitatea la nivel semantic implicând-o pe cea la nivelul relațiilor gramaticale inițiale.) *Pseudoreflexivele* [false reflexives] sunt reflexive numai din punct de vedere gramatical și, în consecință, multiatașamentul apare în acest caz numai în straturi noninițiale.

Gramatica relațională a dovedit, grație abordării multistratale a sintaxei propoziției, că tratarea tradițională a verbelor intransitive ca grup omogen este inexactă. GR a descoperit două clase de verbe intransitive care prezintă comportamente sintactice diferite. Inițial, această problemă a fost ridicată de distribuția *avere/essere* în auxilierea timpurilor perfecte în limba italiană.

- [7a] Giorgio ha (*è) lavorato.
‘Giorgio a muncit’.
- [8a] Giorgio è (*ha) sparito.
‘Giorgio a dispărut’.

³ Legea unicității în strat: „Două nominale nu pot fi purtătoare ale aceleiași relații gramaticale în același strat” (Perlmutter & Postal 1984).

Atât *lavorare* cât și *sparire* sunt verb‘e intransitive în limba italiană, totuși, în formarea perfectului, primul îl selectează pe *avere* ca auxiliar, iar cel de-al doilea pe *essere*. *Ipoteza inacuzativității* explică distincția între cele două tipuri fundamentale de intransitivitate la nivelul structurii sintactice multistratale: propoziția *inacuzativă* [8] are un obiect direct inițial și nu un subiect inițial, iar propoziția *inergativă* [7] are un subiect inițial și nu un obiect direct inițial. Diferența dintre cele două propoziții intransitive constă, așadar, în structura straturilor lor *inițiale* (Rosen 1991, p. 130).

Termenul nuclear inițial din [8], ‘Giorgio’, se comportă ca un obiect direct și, în consecință, se selectează *essere* ca auxiliar. Datorită *Legii lui 1 final* [Final 1 Law]⁴ (în stratul final trebuie să existe un nominal purtător al relației de subiect) obiectul direct inițial este avansat la poziția de subiect.

	1	P	
	1	P	Cho
[7b]	Giorgio	ha	lavorato.
	2	P	
	1	P	
	1	P	Cho
[8b]	Giorgio	è	sparito.

O altă dovadă a existenței celor două tipuri de intransitivitate, verificabilă și în limba română, o constituie testul adjectivului participial, care dovedește că subiectul final al unei propoziții inacuzative (vezi [10b]) se comportă ca obiectul direct al unei propoziții tranzitive (vezi [9b]), în timp ce subiectul unei propoziții inergative (vezi [11b]), ca și subiectul unei propoziții tranzitive (vezi [9c]), nu verifică testul adjectivului participial.

	1	P	2
[9]	a. Vânătorul	împușcă	iepurele.
	b. iepurele	<i>împușcat</i>	
	c. *vânătorul	<i>împușcat</i>	
	2	P	
	1	P	
[10]	a. Trenul	sosește.	
	b. <i>trenulsosit</i>		
	1	P	Loc

⁴ Legea lui 1 final: „Fiecare propoziție are în stratul ei final un 1” (Perlmutter & Postal 1984).

- [11] a. Copiii înoată în lac.
 b. *copiii înotați

Ipoteza inacuzativității este relevantă în tratarea pseudoreflexivelor. Atât [12] cât și [13] sunt propoziții pseudoreflexive, deoarece prezintă numai formă, nu și un conținut reflexiv. Cu toate acestea, între ele există diferențe importante. În [12] stratul inițial este inacuzativ (nominalul ‘copilul’ este purtătorul relației 2 și nu există vreun purtător al relației 1), deoarece verifică testul adjectivului participial pentru inacuzative: ‘copilul născut’. Avansarea de la 2 la 1, necesară datorită *Legii lui I final*, conform căreia în stratul final trebuie să existe un nominal purtător al relației subiect, este realizată prin multiatașament în stratul intermediar, în care nominalul devine purtător atât al relației de tip obiect, cât și al relației de tip subiect (de la 2 la 1,2 la 1, vezi mai jos). Acest proces se numește *avansare retroerentă* [retroherent advancement]. În limba română există un mare număr de propoziții inițial inacuzative care prezintă avansări retroerente, de exemplu, propoziții având predicate precum ‘a se întoarce’, ‘a se prăbuși’, ‘a se mira’, ‘a se preface’, ‘a se face’, ‘a se sparge’, ‘a se opri’, ‘a se scula’.

	2		P
	1,2		P
	1		P
	1	P	Cho
- [12] Copilul s-a născut.
 reflexiv Ac.
	1	P
	1,2	P
	1	P
- [13] Copilul se joacă.
 reflexiv Ac.

În [13] stratul inițial este inergativ (nominalul ‘copilul’ este purtătorul relației 1 și nu există vreun purtător al relației 2). Existența multiatașamentului într-un strat noninițial este explicată în termeni de *retrogradare retroerentă* [retroherent demotion] sau *antipasiv retroerent* [retroantipassive], care constă într-o retrogradare de la 1 la 2 (antipasivul), reținând însă în stratul intermediar și relația 1 (multiatașament), urmată apoi de renunțarea la relația 2 în stratul final datorită *Legii lui I final*.

O reevaluare (avansare sau retrogradare) este retroerentă dacă nominalul reevaluat dobândește o nouă relație gramaticală, dar în același timp reține și precedentă relație gramaticală în noul strat (La Fauci 1988, p. 15). Deci o avansare de la 2 la 1 este retroerentă dacă în noul strat nominalul este purtătorul atât al relației precedente (relația de tip obiect direct), cât și al noii relații gramaticale (cea de subiect). Dar a fi purtător a două relații în același strat înseamnă multiatașament,

fapt semnalat în limba română de cliticul reflexiv. De asemenea, retrogradarea de la 1 la 2, numită și antipasiv (pasivul poate fi descris ca o avansare de la 2 la 1, iar procesul invers, de la 1 la 2, primește denumirea de antipasiv), este retroerentă dacă în noul strat nominalul este atât purtătorul precedentei relații de subiect, cât și al noii relații de obiect direct. Aceasta înseamnă că este vorba, din nou, de multiatașament, marcat în limba română prin cliticul reflexiv.

Comparativ cu inacuzativele, în limba română există puține inergative care prezintă multiatașament prin retrogradare retroerentă: ‘*a se plânge*’, ‘*a se teme*’, ‘*a se gândi*’, ‘*a se juca*’, ‘*a se râde*’.

În concluzie, deși propozițiile [12] și [13] par să fie identice din punctul de vedere al reflexivității, ele au structuri diferite: în timp ce reflexivul clitic în [12] marchează o avansare retroerentă, cel din [13] semnalează o retrogradare retroerentă.

2.2.2. Cliticul reflexiv nu marchează în mod exclusiv reevaluări ale straturilor inițiale intransitive (inergative sau inacuzative), ci poate semnala reevaluări și ale straturilor tranzitive.

	2	P		1
	1,2	P		Cho
	1	P		Cho
	1	P	Cho	Cho
[14]	Legea	s-a	votat	de către parlamentari.
		reflexiv Ac.		

[14] este un pasiv reflexiv în limba română; există un agent exprimat, o retrogradare clară de la 1 la Cho și, de asemenea, o avansare retroerentă de la 2 la 1. Deși auxilierea se realizează prin ‘a avea’ și nu prin ‘a fi’, sensul rămâne, totuși, pasiv. Astfel, construcția [15] va fi interpretată nu ca o propoziție inacuzativă, ci ca una pasiv reflexivă.

	2		P	1
	1,2		P	Cho
	1		P	Cho
	1	P	Cho	Cho
[15]	Legea	s-a	votat.	PRO
		reflexiv Ac.		

În gramatica relațională PRO a fost inițial folosit ca reprezentare a agentului uman nespecificat din construcțiile pasive. Această reprezentare a fost extinsă și pentru subiectul uman nespecificat din propozițiile impersonale (vezi mai jos) (Blake 1990, p. 2,78).

Dacă un strat inițial tranzitiv poate suferi o avansare retroerentă, el poate să treacă și printr-o retrogradare retroerentă ca în [16] (Blake 1990, p. 41-45; La Fauci 1988, p. 15-16).

1	P	2
---	---	---

	1,2		P	3
	1		P	3
[16]	Maria	se	întâlnește	cu Ion.
		reflexiv Ac.		

Antipasivul retroerent din [16] implică retragerea de tip 2,3 (retrogradare de la 2 la 3) sau în alte limbi retrogradarea de la 2 la Cho (Blake 1990, p. 41-45 ; La Fauci 1988, p. 15-16) din cauza *Legii unicității în strat*, care nu permite ca două nominale să fie purtătoare ale aceleiași relații gramaticale în același strat.

2.2.3. În construcțiile impersonale [17a] și [17b] *elementul expletiv mut* [silent dummy], notat cu D, în limba română, și elementul expletiv 'it' în limba engleză nu sunt referențiale.

		P
	1	P
[17a]	D	Plouă.

		P
	1	P
[17b]	It	rains.

În consecință, putem presupune că singura relație gramaticală inițială este cea de predicat, elementul expletiv fiind generat într-un strat noninițial (Blake 1990, p. 72).

În alte cazuri însă, cum ar fi [18], elementul expletiv înlocuiește un nominal și îl retrogradează la statutul de șomer.

		P	2	Loc
		P	1	Loc
	1	P	Cho	Loc
[18]	There	arrived	three men	in town.
	expletiv	sosit	trei oameni	în oraș
		'Au sosit trei oameni în oraș'.		

Unele construcții impersonale în limba română prezintă forme reflexive (mărci ale multiatașamentului elementului expletiv în strat noninițial) atât în propoziții inițial inergative ([19]), inițial inacuzative ([20]), cât și în propoziții inițial tranzitive ([21]). Cum poate fi explicată prezența cliticului reflexiv în astfel de construcții impersonale?

	Loc		P	1
	Loc	1	P	Cho
	Loc	1,2	P	Cho
	Loc	1	P	Cho
[19a]	În cameră	D	se fumează.	PRO
			reflexiv Ac.	
	Loc		P	1

		Loc	1,2	P	Cho
		Loc	1	P	Cho
[19b]	În cameră	D		se fumează. reflexiv Ac.	PRO
			P	2	Temp
			P	1	Temp
		1,2	P	Cho	Temp
		1	P	Cho	Temp
[20]	D	Se vine reflexiv Ac.		PRO	la ora opt.
			P	1	2
		1,2	P	Cho	Cho
		1	P	Cho	Cho
[21]	D	Se cumpără reflexiv Ac.		PRO	flori.

O primă explicație (diagrama stratală [19a]) ar consta în generarea elementului expletiv mut D în stratul al doilea (trimițând în șomaj *subiectul uman nespecificat* PRO), urmată de o retrogradare retroerentă semnalată de marca reflexivă. Totuși, verbul inergativ din [19] nu are o valență antipasivă, propoziții de tipul **În cameră oamenii se fumează* nefiind acceptabile în limba română. Atribuirea multiatașamentului elementului expletiv nu este, deci, rezultatul unei retrogradări retroerente, ci al unui fenomen numit *dubla generare a elementului expletiv* [double dummy birth] (Blake 1990, p. 79). În diagramele stratale [19b], [20] și [21] elementul expletiv este generat într-un strat noninițial ca purtător atât al relației gramaticale 1, cât și al relației gramaticale 2, subiectul uman nespecificat (PRO) suferind retragerea la relația de șomer, în timp ce, în propoziția inițial tranzitivă [21], retragerea la șomer o suferă atât PRO, cât și obiectul direct inițial. Cu alte cuvinte, multiatașamentul în cazul construcțiilor impersonale reflexive în limba română este determinat de dubla generare a elementului expletiv și nu de reevaluări retroerente.

3. În concluzie, propozițiile reflexive în limba română prezintă o structură sintactică multistratală. Cliticul reflexiv este o particulă care ține de morfologia verbului și marchează multiatașamentul. Acesta poate avea surse diferite:

- (1) sensul reflexiv este reprezentat sintactic în stratul inițial (reflexive propriu-zise);

- (2) avansarea retroerentă (de la 2 la 1,2) sau retrogradarea retroerentă (de la 1 la 1,2) (pseudoreflexive);
(3) dubla generare a elementului expletiv (impersonale).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Blake 1990 = Barry J. Blake, *Relational Grammar*, London and New York.
La Fauci 1988 = Nunzio La Fauci, *Oggetti e soggetti nella formazione della morfosintassi romanza*, Pisa.
Perlmutter & Postal 1984 = David Perlmutter & Paul Postal, *Some Proposed Laws of Basic Clause Structure*, în *Studies in Relational Grammar 1*, Chicago.
Rosen 1984 = Carol Rosen, *The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relation*, în D. Perlmutter and C. Rosen (eds.), *Studies in Relational Grammar 2*.
Rosen 1991 = Carol Rosen, *Relational Grammar: L2 Learning and the Components of L1 Knowledge*, în *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*, edited by Thom Huebner and Charles A. Ferguson, Amsterdam – Philadelphia.

Universitatea „Babeș Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31